

Murat Elmalı, Eski Uygurca Dil Bilgisi Terimleri vibakti-samaz, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2017, 228 s., ISBN 978-975-16-3413-9*

Tümer KARAAYAK

Eski Uygur Türkçesine ait metinler esas olarak Budist, Manihaist ve Hristiyan çevreye ait dinî eserlerin çevirisine dayanmaktadır. Bu metinlerin büyük bölümü Çince, Tibetçe, Sanskritçe ve Toharcadan yapılmış çevirilerden oluşmaktadır. Bu çevirilerin içerisinde Budizm'in felsefî derinliğini anlatan *Abhidharma* metinleri de bulunmaktadır. Bu eserlerde Budizm'in felsefi derinliğinin yanında dil bilgisi ve dil bilimiyle ilgili konulara da yer verilmiştir. Abhidharma metinlerini dil bilgisi terimleri boyutunda ele alan çalışma Murat Elmalı tarafından hazırlanmıştır. Bu çalışma önce Kesit Yayınları'nda¹ daha sonra Türk Dil Kurumu Yayınları'nda yayımlanmıştır.²

Sunuş ve *Ön Söz* kısımlarından sonra eser 1. *Giriş* (s. 13-58), 2. *Metin* (s. 63-137), 3. *Çeviri* (s. 139-165), 4. *Notlar* (s.167-204), 5. *Dizin* (s. 205-252) ve 6. *Tıpkıbası* (s. 254-288) bölümlerinden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde, Türklerin dil bilgisine olan ilgilerinin ne zamana dayandığı sorusuna cevap aranmaktadır. Ayrıca Türklerin dil bilgisi çalışmalarında hangi gramer anlayışlarından etkilendiklerine ve hangi gramer anlayışlarını benimsediklerine yer verilmektedir. Yazar, Türk gramerciliğini Sanskrit, Arap ve Batı gramerciliği etkisinde gelişen olarak üç döneme ayırmaktadır. Günümüze kadar yazılmış bazı gramer kitapları hakkında kısa bilgilere yer verilmektedir (s. 13-16). *Giriş* bölümü kendi içerisinde şu alt başlıklara ayrılmaktadır:

- 1.1. *Eski Uygur Türkçesi Metinlerinde Dil Bilgisi Kavramı* (s.16-18), 1.2. *Eski Uygur Türkçesi Metinleri ve Modern Dil Bilimi* (s. 18-23), 1.3. *Vibakti ve Samaz Terimleri Üzerine Çalışanlar* (s. 23-26), 1.4. *Dil Bilgisi Terimlerinin Yer Aldığı Belgeler* (s. 26-29), 1.5. *Eski Uygurca Dil Bilgisi Terimleri* (s. 29-52), 1.6. *Çalışmanın Kurgusu* (s. 52-54), 1.7. *Sonuç* (s. 54-55), 1.8. *İşaretler* (s. 56), 1.9. *Kısaltmalar* (s. 57), 1.10. *Eser Kısaltmaları* (s. 58) ve *Kaynaklar* (s. 59-61).

* Araş. Gör., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, tumerkaraayak@gmail.com

¹ Murat Elmalı, *Eski Uygurca Gramer Terimleri vibakti-samaz*, Kesit Yayınları, İstanbul, 2015.

² Murat Elmalı, *Eski Uygurca Dil Bilgisi Terimleri vibakti-samaz*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2017.

Yazar, *Eski Uygur Türkçesi Metinlerinde Dil Bilgisi Kavramı* bölümünde Eski Uygurcada “gramer” terimini karşılayan Sanskritçe *vyākaraṇa* kelimesini ve bu kelimenin Eski Uygurca metinlerde geçtiği biçimlerini ve anlamlarını verir (s. 16-18). *Eski Uygur Türkçesi Metinleri ve Modern Dil Bilimi* bölümünde *Abhidharma* metinlerinde yer alan bazı konular ile günümüz modern dil biliminin ilgilendiği ve üzerinde durduğu konular arasındaki benzerlikler üzerinde durulmaktadır (s. 18-23). *Vibakti ve Samaz Terimleri Üzerine Çalışmalar* bölümünde *Şinasi Tekin, Klaus Röhrborn, Kōgi Kudara, Masahiro Shōgaito, F. Sema Barutçu Özönder, Jinzhang Peng, Jianjun Wang* gibi araştırmacıların bu konuyla ilgili çalışmalarına yer verilmiştir (s. 23-26). *Dil Bilgisi Terimlerinin Yer Aldığı Belgeler* kısmında *Ethnographical Museum of Sweden Old Uyghur Document* arşivinde yer alan 1935.52.0021 numaralı belge, *British Museum*’da Or. 8212-75 A/B kaydı ile bulunan belge, *Paris Musée Guimet*’de muhafaza edilen Xuanzang belgeleri arasında yer alan HtPar 184 (35a-b) numaralı belge, *Oriental Studies of the Russian Academy of Sciences* koleksiyonunda yer alan SI Kr. I, 12 numaralı belge ile “Dunhuang Mogao Mağaraları Kuzey Odaları II” kitabında yer alan B128:13 numaralı belge hakkında açıklamalara yer verilmiştir (s. 26-29).

Eski Uygurca Dil Bilgisi Terimleri bölümü kendi içerisinde 1.5.1. *Vibakti* ve 1.5.2. *Samaz* olarak iki alt bölüme ayrılmıştır. *Vibakti* bölümünde Eski Uygurca metinlerde “isimlerin hâl çekimi, çekim eki” anlamına gelen Sanskritçe *vibhakti* kavramını ve bu kavramın Eski Uygurca karşılığı olan *sav evrişi* kavramını ele almıştır. Yazar, *Vibakti* bölümünü de kendi içerisinde alt başlıklara ayırmıştır:

1.5.1.1. *Hâl Kavramı*, 1.5.1.2. *Nominatif (Yalın) Hâl*, 1.5.1.3. *Akuzatif (Belirtme) Hâli*, 1.5.1.4. *Enstrümantal (Vasita) Hâli*, 1.5.1.5. *Datif (Yönelme) Hâli*, 1.5.1.6. *Ablatif (Ayrılma) Hâli*, 1.5.1.7. *Genitif (İlgi) Hâli*, 1.5.1.8. *Lokatif (Bulunma) Hâli* ve 1.5.1.9. *Vokatif (Seslenme) Hâli*.

Hâl Kavramı başlığında Eski Uygurca belgelerde hâl çekimini anlatmak için kullanılan *sekiz türlüğ vibaktılar* “sekiz hâl çekimleri” kavramına ve bu kavramın geçtiği cümle örneklerine yer verilmiştir (s. 31-32). *Nominatif (Yalın) Hâl* başlığında ilk hâl çekimi olarak Eski Uygurcada *‘en ilki ol tégüçi vibakti* “ilki ‘ol’ denilen hâl çekimi” şeklinde ifade edildiği ve bu hâl çekiminin Sanskritçe karşılığının *prathamā* ve *āmahtraṇa* (?) kelimesi olduğu belirtilmektedir (s. 32). *Akuzatif (Belirtme) Hâli* başlığında ise anı “onu” zamiri ile yapıldığı ve bu hâl çekiminin Sanskritçe *dvitīyā* ve *nirdeśa* ile ifade edildiği belirtilmektedir (s. 33). *Enstrümantal (Vasita) Hâli* başlığında bu hâl çekiminin Eski Uygurcada *üçünç vibakti* “üçüncü hâl çekimi” ve *üçünç üze vibakti* “üçüncü üze ‘ile’ hâl çekimi” şeklinde olduğuna, *üze* “ile” yapıldığına ve bu hâl çekiminin Sanskritçe karşılığının *tr̥tīyā*, *karṭṭkaraṇa* ve *karaṇa* şeklinde ifade edildiğine yer verilmektedir (s. 33-34). *Datif (Yönelme) Hâli* başlığında Eski Uygurcada *törtünç kezigdeki aṇa tēmişdeki törtünç aṇa tégüçi ke vibakti* “dördüncü sıradaki aṇa denilen ve ‘ona’ anlamına gelen dördüncü sıradaki +kA hâli” şeklinde yer aldığı belirtilmiştir ve Sanskritçe *caturthī* ve *sampradāna* ile ifade edildiğine yer verilmektedir (s.34-36). *Ablatif (Ayrılma) Hâli* başlığında Eski Uygurcada *bēşinç tın vibakti* “beşinci hâl çekimi +DIn” ve *bēşinç sav evrişi tın vibakti* “beşinci hâl olan +DIn hâli” şeklinde ifade edildiği ve Sanskritçe *pañcamī* ve *apādāna* ile karşılandığı belirtilmektedir (s. 36-37). *Genitif (İlgi) Hâli*

başlığında Eski Uygurcada *altınç vibakti* “altıncı hâl çekimi”, *altınç nıñ vibakti* “altıncı hâl çekimi +nIn” ve *altınç anıñ tēmişdeki nıñ vibakti* “anıñ ‘onun’ söylenişindeki altıncı hâl çekimi +nIn” şeklinde ifade edildiği ve Sanskritçe *şaṣṭhī* kavramı ile karşılandığına yer verilmektedir (s. 37-38). *Lokatif (Bulunma) Hâli* başlığında *yētınç ta vibakti* “yedinci hâl çekimi +DA” şeklinde ifade edildiği ve Sanskritçe *saptamī* kavramı ile karşılandığı belirtilmektedir (s. 38-39). *Vokatif (Seslenme) Hâli* başlığında ise Eski Uygurcada *sekizinç ay(a)t tég[üçi] sav evrişi* “sekizinci hâl çekimi olan ayat denilen hâl çekimi” ve Sanskritçe *sambodhana* şeklinde ifade edildiğine yer verilmektedir (s. 39).

samaz bölümünde Eski Uygurca metinlerde “kelimelerin birleşimi, birleşik kelime” anlamına gelen Sanskritçe *samāsa* kavramı ve bu kavramın Eski Uygurca karşılığı olan *adıra kavşuru yörmek* kavramı ele alınmaktadır (s. 40-42). Bu bölümde kendi içerisinde alt başlıklara ayrılmaktadır:

1.5.2.1. Söz Öbeği Kavramı, 1.5.2.2. +nIn (İlgi Ekli) Söz Öbeği (İsim Tamlaması), 1.5.2.3. ok (Edatı ile Kurulan) Söz Öbeği (Koşuntu), 1.5.2.4. +Ilg (Ekli) Söz Öbeği (Sıfat Tamlaması), 1.5.2.5. birle (Bağlaçlı) Söz Öbeği (Bağlama Grubu), 1.5.2.6. karşı (Edatı ile Kurulan) Söz Öbeği (Edat Grubu), 1.5.2.7. türlüğ (Sıfatı ile Kurulan) Söz Öbeği (Sıfat Tamlaması).

Söz Öbeği Kavramı başlığında Eski Uygurca belgelerde söz öbeği çeşitlerini belirtmek için kullanılan *altı türlüğ samazlar* “altı türlü söz öbekleri” kavramı ve bu kavramın geçtiği cümlelere ait örnekler yer verilmiştir (s. 42-43). Bu başlıktan sonra sırasıyla Eski Uygurcadaki söz öbekleri, bu söz öbeklerinin Eski Uygurca karşılıkları ve söz öbeklerine dair metinlerde geçen örnekler yer verilmiştir (s. 43-52). Eski Uygurcadaki *altı türlüğ samazlar* “altı türlü söz öbekleri”:

+nIn (İlgi Ekli) Söz Öbeği (İsim Tamlaması) → *nıñ samaz* (s.43-46); ok (Edatı ile Kurulan) Söz Öbeği (Koşuntu) → *ok samaz* (s. 46-47); +Ilg (Ekli) Söz Öbeği (Sıfat Tamlaması) → *ılg samaz* (s. 47-50); birle (Bağlaçlı) Söz Öbeği (Bağlama Grubu) → *birle samaz* (s. 50); karşı (Edatı ile Kurulan) Söz Öbeği (Edat Grubu) → *karşı samaz* (s. 50-51); türlüğ (Sıfatı ile Kurulan) Söz Öbeği (Sıfat Tamlaması) → *türlüğ samaz* (s. 51-52).

Çalışmanın Kurgusu bölümünde öncelikle çalışmanın metni kurgulanırken hangi belgelerin esas alındığına yer verilmiştir. Metinlerin harf çevirimi ve yazı çevirimi yapılırken izlenen yoldan bahsedilmiştir. Çince kısımların metne nasıl dâhil edildiği, Türkiye Türkçesine çeviride izlenen yol ile çalışmanın bütününe dair açıklamalara yer verilmiştir (s. 52-54).

Sonuç (s. 54-55) bölümünde ise, metinlerde yer alan ibarelerin ve terimlerin Eski Uygurların farklı bilim alanlarıyla ilgilenmelerinin ve bu bilim alanları için terim üretme çabalarının bir sonucu olduğuna yer verilmektedir. Ayrıca Eski Uygurların yüksek bir kültüre ve düşünce sistemine sahip oldukları, gramer ve dil bilimi konularına da hakim oldukları belirtilmektedir (s. 54-55). *Sonuç* bölümünden sonra sırasıyla *İşaretler* (s. 56), *Kısaltmalar* (s. 57), *Eser Kısaltmaları* (s. 58) ve *Kaynaklar* (s. 59-61) gelmektedir.

Metin (s. 63-137) bölümünde belgelerin harf çevirimi ve yazı çevirimi yapılmıştır. 001 şeklinde numaralandırılarak başlayan metin bölümü toplam 670 satırdan meydana gelmiştir. *Çeviri* (s. 139-165) bölümünde metin, satır satır değil paragraf oluşturacak biçimde Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. *Notlar* (s. 167-204) bölümünde çalışmada yer alan yabancı kelimelerin açıklamaları, Eski Uygurcada az geçen kelimelerin ve kavramların yorumları yapılmıştır. Çalışmada geçen Çince karakterlerin anlamları, bu karakterlerden sonra gelen Eski Uygurca açıklamaları detaylı şekilde ele alınmıştır. *Dizin* (s. 205-252) bölümünde metindeki bütün kelimeler geçtikleri satır numarasıyla verilmiştir. Madde başları anlamlandırılırken metnin Türkiye Türkçesine çevirisinde kullanılan karşılıklara yer verilmiştir. Alıntı sözcüklerin geldikleri diller ve asıl biçimleri gösterilmiştir. Dizde deyimler, ikilemeler, kavramlar, birleşik filler belirtilmiş, gerekli görüldüğü yerde çapraz gönderme yapılmıştır. *Tıpkıbası* (s. 253-288) bölümünde çalışmada yer alan belgelerin resimleri verilmiştir.

Elmalı, bu çalışmasıyla yalnızca Eski Uygurca belgelerde yer alan dil bilgisi terimlerini ele almamış, aynı zamanda Türklerin dil bilgisine ve dil bilimine olan ilgilerini de ortaya koymuştur. Bu değerli çalışması sebebiyle Murat Elmalı hocamızı kutlarız ve yeni çalışmalarını merakla beklediğimizi ifade etmek isteriz.

Kaynaklar:

Elmalı, Murat (2015). *Eski Uygurca Gramer Terimleri vibakti-samaz*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Elmalı, Murat (2017). *Eski Uygurca Dil Bilgisi Terimleri vibakti-samaz*. Ankara: Türk Dil Kurumu.